

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

заснований у 2007 р.

Випуск 21

КИЇВ – 2012

УДК 911.3: 796.5 (100) (477)
ББК 65.04

РЕЦЕНЗЕНТИ: Бейдик О.О., доктор географічних наук, професор;
Лісовський С.А., доктор географічних наук, старший науковий
співробітник.

Географія та туризм: Наук. зб. /Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін.
К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 21. – 278 с.

У збірнику висвітлено актуальні питання теорії та практики туризму,
країнознавчих досліджень, проблем регіонального розвитку, теорії та
практики природничої географії.

Для фахівців сфери туризму, наукових працівників, викладачів,
аспірантів, студентів.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР – Олійник Я.Б. – член АННУ, д-р і проф. – відп.
відп. за науку і техніку (відп. ред.)

ЗАСТУПНИК ВІДПОВІДАЛЬНОГО РЕДАКТОРА – Любішева О.О. – д-р і проф.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ – Шищенко П.Г. – член АННУ, д-р і проф. – за галузь
науки і техніки; Іщук С.І. – д-р і проф.; Яценко Б.П. – д-р і проф.; Хмільчевський
В.К. – д-р і проф.; Бортник С.Ю. – д-р і проф.; [Шевченко В.О.] – д-р і проф.;
Степаненко А.В. – д-р і проф.; Дмитрук О.Ю. – д-р і проф.; Сібіжко С.І. – д-р і
проф.; Смирнов І.Г. – д-р і проф.; Сировець С.Ю. – к.е.н. (в.п. секретар)

АДРЕСА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ: м. Київ, МСП-680, проспект Голубовського, 2, а
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет,
кафедра країнознавства та туризму, тел. 521-32-49.

Зареєстровано Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ 15818-4290 Р від 08.10.2009.

Атестовано Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президи ВАК України
№ 1-05/2 від 10.03.10 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету Київського
національного університету імені Тараса Шевченка 13 грудня 2012 р. протокол №10

Відповідальний проекту «Географія та туризм» – Сировець С.Ю.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за підбір точних та повільних
фактів, цитат та інших відомостей.

<i>Смирнов И.Г., Михайленко Т.И., Шматок О.В.</i> Формирование кластеров в сфере услуг по М.Портеру	122
<i>Киптенко В.К.</i> Объектно-предметная сущность стратегической географии как научного и образовательного направления	132
<i>Билоус Л.Ф.</i> Анализ данных дистанционного зондирования в прикладных географических исследованиях	135
<i>Книш М. М., Котык Л.И.</i> Глобализация террористической деятельности.....	145
<i>Малиновская О.Ю.</i> Бюджетные авиакомпании (low cost): специфика деятельности и география перевозок.....	155
<i>Нич Т.В.</i> География интеллектуального потенциала	161
<i>Сытник А.И.</i> Завалье как типичный пункт старопромышленных районов Центральной Украины: функционирование, проблемы, пути оптимизации.....	167
<i>Мезенцева Н.И., Базар Д.Е.</i> Рынок труда Тернопольской области: современное состояние и проблемы.....	178
<i>Ермаков В.В.</i> Территориальная структура промышленного производства Полтавской губернии во второй половине XIX в.	183
<i>Квасневска О.О.</i> Антропогенная топонимика Винницкой и Хмельницкой областей.....	195

III. ЕСТЕСТВЕННАЯ ГЕОГРАФИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

<i>Ханмагомедов Х.Л.</i> Зональные ландшафтообразующие компоненты небольшой территории.....	202
<i>Гавриленко О.П.</i> Методология экогеографических исследований.....	207
<i>Волкова Л.А.</i> Комплексная оценка медико-экологического риска территории.....	214
<i>Жирков И.И., Жирков К.И.</i> Об основных вопросах и проблемах рационального использования озёрных ресурсов северо-востока России.....	222
<i>Трофимова Т.П.</i> Из истории гидрохимических исследований в Якутии.....	229
<i>Косяк Д.С.</i> Теоретические основы разработки типичных схем и конструкций инженерного и биотехнического упорядочивания водоохранных зон и прибрежных защитных полос рек Украины.....	234
<i>Холоденко В.С.</i> Современные методики установления экологически допустимых минимальных расходов воды на реках Припятского Полесья Украины.....	241
<i>Рябокоть О.В.</i> Основные природные условия формирования природно-антропогенных ландшафтов Подолья.....	249
<i>Басюк Т.О.</i> Прогнозирование переформирования берегов Чернятского водохранилища в условиях повышения уровня воды...	255

Науковий потенціал об'єднує фундаментальні та прикладні науки, дослідження, науково-технічні розробки та науково-технічні послуги. Основними його ладовими є: структура наукової діяльності країни регіону; кадрове забезпечення наукової діяльності; рівень матеріально-технічної забезпеченості наукової діяльності; результативність науково-дослідної діяльності. В ньому виділяються академічний, галузевий, вузівський та заводський сектори, а також інші організації, які об'єднують наукові підрозділи і групи музеїв, архівів, бібліотек і книжкових палат, метеослужби, геолого-розвідувальні партії та ін.

До освітнього комплексу належать підсистеми дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти.

Комп'ютерне забезпечення та система зв'язку – це комп'ютерні апаратні засоби, засоби передачі даних, системне програмне забезпечення, інструментальне програмне та приладне забезпечення.

Об'єктами інтелектуальної власності є: літературні, художні та наукові твори; виконавча діяльність артистів, звукозапис; наукові відкриття; промислові зразки; фірмові найменування та комерційні позначення.

Формування та розвиток інтелектуального потенціалу, його компонентів залежить від рівня соціально-економічного розвитку регіону. Територіальна його організація відображає територіальні форми існування його складових в їх взаємозв'язку.

Використані джерела:

1. Дибя Л.М. Сутність понять інтелектуальний потенціал та інтелектуальний капітал як економічних категорій // Електронний ресурс // www.google.com.ua.
2. Кір'ян Т.М. Мотивація людського капіталу до продуктивної праці. – К.: НДІ праці і зайнятості населення, 2008.
3. Фролов О.О. Інтелектуальний потенціал та його оцінка на підприємстві. Електронний ресурс // www.rusnauka.com.ua.
4. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 16.01.2003 року №433-IV.
5. Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал. (Теоретичний аспект). / [Електронний ресурс] http://www.spdo.kiev.ua/files/articles/butniksiverskiy_intelektual_capital_theoretical_aspect.doc
6. Вовканич С., Копистянська Х., Бідак В. Теорії еліт та інтелектуального потенціалу у системі роздержавлення. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 1996.
7. Махомет Ю.В. Сутнісна характеристика та структура інтелектуального капіталу підприємства. // Економічний простір: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ПДАБА. 2009. - №25.
8. Прошак В.В. Інтелектуальний потенціал України в умовах ринкової трансформації економіки. Автореф. дис. канд. економ. наук, Львів, 2002.
9. Данилишин Б., Куценко В. Відтворення інтелектуального потенціалу у контексті розвитку знаннєвої економіки // Вісник НАН України, 2004, №7.
10. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів. – К. Знання, 1998.

ЗАВАЛЯ ЯК ТИПОВИЙ ПУНКТ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РАЙОНІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ: ФУНКЦІОНУВАННЯ, ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ

В статті розглядаються особливості формування і розвитку Заваллівського промислового пункту Кіровоградської області, якому притаманні риси старопромислових районів. Значна увага приділена питанню експлуатації Заваллівського графітового родовища, суб'єктивним та об'єктивним чинникам сучасних умов розвитку смт Завалья та Заваллівського графітового комбінату, окреслені шляхи їх оптимізації.

Ключові слова: старопромисловий район, Заваллівський промисловий пункт, Заваллівський графітовий комбінат, антропогенні ландшафти, інвестиції, промисловий туризм.

В статье рассматриваются особенности формирования и развития Завальевского промышленного пункта Кировоградской области, для которого характерны черты старопромышленных районов. Значительное внимание уделено вопросу эксплуатации Завальевского графитового месторождения, субъективным и объективным факторам современных условиях развития пгт Завалье и Завальевского графитового комбината, очерчены пути их оптимизации.

Ключевые слова: старопромышленный район, Завальевский промышленный пункт, Завальевский графитовый комбинат, антропогенные ландшафты, инвестиции, промышленный туризм.

In article features the formation and development of industrial Zavallivsk item Kirovograd region, which has the features of old industrial areas. Much attention is paid to the issue operation Zavallivsk graphite deposit, subjective and objective factors present conditions of urban rubble and Zavallivsk Graphite Mill, outlined ways to optimize them.

Key words: old industrial area, industrial Zavallivsk item Zavallivsk Graphite Mill, anthropogenic landscapes, investment, industrial tourism.

У структурі антропогенних – селитебні й промислові ландшафти мають особливе значення та відіграють провідну роль у їх розвитку. З появою промислових об'єктів у межах будь-якого регіону, континенту чи акваторії Світового океану, активно починає розвиватися процес антропогенізації натуральних та формування антропогенних ландшафтів. Більше того, створена система поселень і промислових регіонів (об'єктів) формує своєрідний каркас сучасних антропогенних ландшафтів Землі, а люди і техніка, що тут знаходяться – основне джерело їх подальшого формування та функціонування [3, с. 12].

Одним із типів проблемних районів, що виокремлюються під час реалізації регіональної політики в економічно розвинених країнах світу, є старопромислові райони (в європейських країнах – *old industrial regions*, або скорочено *OIRs*, у США – *old industrial areas* – *OIAs*, *old traditional regions*). Концентруючи значну (в масштабах відповідних країн) частку виробничих потужностей, інфраструктури та населення, а на певному етапі свого розвитку – й комплекс проблем економіко-соціально-екологічного

змісту, ці райони є надзвичайно цікавими з соціально-економічної та політичної точки зору. Останнім часом кількість таких районів збільшилася за рахунок країн з перехідною економікою, передусім таких, як: Чехія, Польща, Росія, Україна, що привернуло увагу та активізувало дискусії щодо наукового визначення цього типу проблемних районів. Також, щодо пошуку найбільш прийнятних шляхів розв'язання проблем їхнього розвитку [12, с. 17].

Актуальність проблеми старопромислових районів для України пояснюється їхнім доволі масштабним демографічним, виробничим та експортним потенціалом, який за сучасних умов реалізується далеко не повному обсязі, негативними структурними змінами (сутність яких зводиться до посилення сировинної орієнтації цих територій), наявністю в них цілої низки проблем не лише виробничого, а й гуманітарного характеру. Проблема старопромислових районів є багатоаспектною, тому потребує ґрунтовних географічних досліджень. Певний науковий інтерес викликають окремі промислові пункти, що входять до складу старопромислових районів або існують відособлено, для яких характерні ті самі проблеми, і потребують подальшого їх розв'язання.

Мета дослідження – аналіз функціонування Заваллівського промислового пункту, в межах Гайворонсько-Заваллівського промислового вузла Кіровоградської області, виділення на його території особливостей старопромислових районів, визначення напрямів оптимізації.

Результати дослідження. У межах Центральної України розташована Кіровоградська область, яка має ряд особливостей, чим і привертає увагу багатьох дослідників. Західна частина Кіровоградської області відноситься до Середнього Побужжя, яке простягається від м. Хмільник Вінницької області до м. Первомайськ Миколаївської області. За показниками соціально-економічного розвитку в межах Кіровоградщини можна виділити окремі території, яким притаманні риси старопромислових районів.

Старопромисловий район – територія з високою концентрацією промислових підприємств, які виробляють більший обсяг промислової продукції, мають вищі темпи зростання інвестицій, заробітної плати порівняно з іншими територіями, але в той же час для них характерний високий ступінь зношеності основних фондів, низький рівень використання новітніх технологій і значний рівень забруднення навколишнього середовища.

Як зазначають науковці, методичні труднощі визначення старопромислових районів пов'язані із різними секторальними визначеннями та класифікаціями, доступністю даних, обумовлених різними періодами індустріалізації та подальшими за ними «піками» в індустріалізації різних країн, деякими іншими чинниками.

Серед типових рис старопромислових районів виділяють такі [12, с.19]:

- високий рівень господарського освоєння цих територій, який проявляється в просторовій локалізації чималої кількості економічних об'єктів та суб'єктів, що створює відчуття «перенаселеності» території. При чому більшість цих об'єктів – промислові, і такі, що обслуговують промисловість;
- концентрація промисловості, що склалася саме в попередні історичні часи. Мова йде про так звані «зрілі», «традиційні», морально застарілі галузі, розвиток яких у свій час визначав успіх індустріалізації у країні. Ця генетична особливість відображена в назві поняття «старопромислові райони»;
- спеціалізація на виробництві продукції, що використовується в інших секторах економіки (вугілля, та руди для металургії, електроенергетики та ін.) або масового споживання (текстиль, автомобілі). Усе це продукція, зазвичай, низького рівня наукоємності;
- домінування великих капіталоємних підприємств (індустріальних гігантів). Попит на їх продукцію стабільний, вони концентрують велику кількість як основного капіталу, так і робочої сили;
- переважання використання застарілих технологій та засобів виробництва. Першою ознакою такої застарілості є зниження конкурентоздатності продукції, що виробляється;
- низька сприйнятливість до інновацій, що зумовлюється традиційністю та високою фондоємністю галузей та виробництв;
- специфічні особливості внутрішньої територіальної структури, пов'язані, у свою чергу, з формами організації виробництв.

Крім зазначених характеристик старопромисловим районам притаманні певні соціально-економічні риси:

- трудові ресурси зосереджені в основних галузях промисловості, має місце нерівність у використанні праці чоловіків і жінок;
- низька професійна мобільність населення;
- місцеві традиції підприємництва недостатньо сформовані, не вистачає нових підприємців-початківців;
- склад населення, у результаті попередніх хвиль міграції, є етнічно мішаним, на цьому підґрунті проявляються окремі випадки расової напруженості.

Аспекти дослідження старопромислових районів та проблеми їхнього розвитку активно обговорюються та практично реалізуються зусиллями таких науковців, як: Г.І. Денисик [3], І.Г. Мельник [12], А.Ю. Кашимчук [9], В.С. Пацюк [14], І.В. Гукалова [2], Т.С. Лазарева [11], Ф.Д. Заставний [8] та ін.

За критерієм спеціалізації виділяють старопромислові райони переважно «сировинного типу», у яких досить вагомою є частка виробленої сировини та напівфабрикатів; та райони, що спеціалізуються переважно на традиційних галузях обробної промисловості.

В Україні старопромислові райони мають специфічну, значною мірою радянську історію. Усвідомлення необхідності їх реструктуризації прийшло разом із геополітичними змінами, переходом до ринкових механізмів господарювання, коли було втрачено на постсоціалістичному просторі ринки сировини та збуту продукції, а державна підтримка різко скоротилася.

Занепад старопромислових районів супроводжується загостренням соціальних проблем, серед яких: безробіття, бідність, соціальне відчуження, погіршення умов життя, поширення соціальних хвороб, реакцією на які стає міграційний відтік населення.

Як засвідчують дослідники, успішність реконструкції старопромислових районів визначається географічними особливостями територій, зокрема такими як: підприємницька поведінка населення, доступність капіталу, рівень кваліфікації та мобільність робочої сили, умови навколишнього середовища, можливість органів влади підтримувати реструктуризаційні процеси, геополітична ситуація тощо. Виходячи з цих особливостей, одні райони впадають в стан депресії, інші – більш-менш швидко адаптуються до нових умов ринкового середовища [12, с. 21].

Промислові райони потребують найбільших затрат коштів і часу для їх оптимізації, розробки і реалізації заходів з раціонального природокористування та вресі-решт й охорони. Повернути геокомпоненти й ландшафтні комплекси старопромислових районів до попереднього, натурального стану неможливо, а це означає, що в них є лише два шляхи розвитку: без втручання людини поступове перетворення в промислово пустелю, хоча в майбутньому така пустеля може стати й унікальним ландшафтним парком, та інший – розбудова в межах старопромислового району культурного ландшафту з оригінальними пам'ятками індустріальної культури відповідної епохи, розвитком індустріального туризму, тобто поступового переходу району із рангу старопромислового в ранг селитебно-рекреаційного, заповідного тощо. У цьому випадку суттєве значення матиме ландшафтне проектування. Одним із важливих законів ландшафтного проектування є закон необхідного різноманіття природно-господарських геосистем. Натуральний ландшафт завжди відповідає цій вимозі. У процесі його господарського освоєння частіше відбувається спрощення структури ландшафту, що зменшує його стійкість до антропогенного навантаження [3, с. 12].

У межах Кіровоградської області можна виділити території навколо Олександрії, Кіровограду, Завалля, Побужжя та інших, яким притаманні риси старопромислових районів і які потребують детальних сусільно-географічних досліджень для переходу до гармонійного інноваційного розвитку.

Досліджувана територія належить до міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, яка багата на різноманітні природні ресурси, що призвело до інтенсивного їх використання [4, с. 76].

На цій території історично зародилися й існують потужні промислові центри, які мають велике значення для розвитку нашої країни.

Розташування території області в центрі Українського (кристалічного) щита зумовлює різноманітність мінеральних ресурсів та наявність значних родовищ рідкісних корисних копалин. З його кристалічною основою, пов'язана більшість родовищ металів, комплексні корінні родовища ільменіт-апатитових руд, родовища інших кольорових, шляхетних і рідкісних металів (урану (U), алюмінію (Al), купруму (Cu), молібдену (Mo), ніколу (Ni), берилію (Be), літію (Li), германію (Ge), ніобію (Nb), тантала (Ta), скандію (Sc), аурому (Au), а також алмазів п'єзопропускної сировини, графіту, талькомагнезиту, нефелінових руд, великої кількості родовищ облицювальних і декоративних каменів та інших.

Господарська діяльність в Кіровоградській області характеризується значною інтенсивністю та різноманітністю. Завдяки потужному природно-ресурсному і виробничому потенціалу чималого розвитку набули галузі національного господарства, серед яких гірничодобувна, сільськогосподарське виробництво, рекреація і туризм, тощо. Різні види природокористування спричиняють антропогене навантаження, що призводить до суттєвих змін у навколишньому середовищі регіону. Значну роль серед них відіграє гірничопромисловий комплекс.

На території Кіровоградської області розташовано 455 кар'єрів та копалень, загальною площею 4461 га, з них близько 350 кар'єрів місцевого значення. Окремі гірничі виробки (10 об'єктів), що не розробляються, приведені в еколого-безпечний стан на період консервації.

Серед гірничодобувних підприємств в області найбільше значення мають ВО «Олександріявугілля», «Семенівський озокеритовий завод», що працюють на сировині Дніпровського буровугільного басейну, Заваллівський графітовий та Побузький феронікелевий комбінат, Кіровоградський завод фільтруючого кизельгуру, Кіровоградський каоліновий кар'єр, Горіхівський та Капустянський кар'єри облицювального каменю, Артемівський залізрудний кар'єр, Інгульське та Смолинське рудоуправління по видобуванню уранової руди.

В Кіровоградській області експлуатується найбільше в Європі Заваллівське родовище графіту. Вміст графіту в каолінізованих гнейсах складає 6-14 %. Заваллівське родовище графіту знаходиться в південно-західній частині Українського (кристалічного) щита, із синкліналлю широтного простягання (5x2 км), в зоні розвитку Подільського ультраметаморфічного комплексу [10, с. 57].

Існують різні теорії утворення графіту поблизу смт. Завалля. Одні дослідники вважають, що графіт утворився в результаті глибокого метаморфозу первинних осадових порід, які склалися з органічних речовин, інші – пов'язують утворення графіту з кристалізацією первинного магматичного карбону (C). Науковці, які займаються вивченням графітових покладів, відносять Заваллівське родовище до метаморфічного

типу. Метаморфічні руди Заваллівського місцезнаходження зазнавали впливу інтенсивного вивітрювання. Основна маса карбону (С), сконцентрованого в Заваллівському графіті, утворилася за рахунок метаморфозу органічних речовин первинно-осадових порід докембрію [18, с. 93].

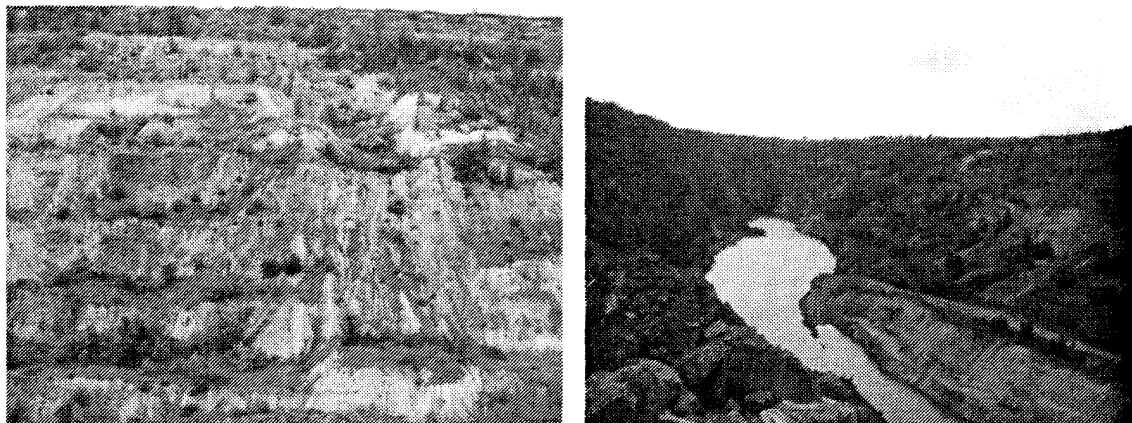

Рис. 1. Південно-Східна зона Заваллівського графітового кар'єру

Перше обстеження покладів графітовмісних порід в районі Побужжя було проведене у 1921-1924 рр. і через п'ять років розпочалося будівництво збагачувальної фабрики, яка почала працювати у листопаді 1934 р. з проектною потужністю 4,5 тис. т графіту на рік, а з 1937 р. вступила в дію шахта з видобутку графітової руди, прокладалися під'їзні шляхи, підземні комунікації [16, с. 36].

Площа Заваллівського графітового родовища становить близько 50 км² і включає в себе 5 зон: Південно-Східна (рис. 1), Хутір Андріївка, Правобережна, Південна смуга, Проміжна. Географічні координати об'єкту: 30° 00' сх. д., 48° 12' пн. ш. Понад 80 % розвіданих запасів графіту зосереджено в межах Південно-Східної, Проміжної зони та Хутора Андріївка. Добування графітової руди зосереджено в Південно-Східній зоні. Кар'єр має глибину 170 м, довжину до 2 км, поблизу нього знаходиться відвал пустих порід висотою 75 м. Родовище знаходиться в межах Заваллівської синклінальної складки субширотного простягання. Крила складки складені метаморфічними породами гнейсового комплексу Кошаро-Олександріївської свити, ядро – карбонатними породами Заваллівської свити, які обрамлені гранітами-чарнокітами. Структура характеризується крутими ізоклінальними спаданнями складаючих її порід. Обидва крила складки спадають на північ: північне під кутами – 70-85°, південне – під кутами 80-90°. Одним із природних чинників, що ускладнює роботу кар'єру в Південно-Східній зоні є зсуви, які виникають на північному та східному бортах діючого кар'єра і їх напрямком перпендикулярний напрямку руху підземних вод. У зсувах

бере участь вся поверхня пухких порід, залягаючих під нижнім шаром балтських глин та верхня частина кори вивітрювання. Загальна довжина зони зсувів складає близько 1 км [16, с. 37].

Інженерно-геологічні умови родовища визначаються умовами залягання пухких порід неогену, четвертинних відкладів, фізико-механічними властивостями їх літологічних складових, а також гідрологічними умовами.

З графітової руди в результаті збагачення її на фабриці отримують графітовий концентрат, що задовольняє всі умови ДОСТів і є високоякісною сировиною для всіх галузей промисловості, що використовують графіт.

Вдосконалення технологічних процесів збагачення графітової руди, поява нової техніки, перехід на кар'єрний видобуток дозволили за короткий термін збільшити проектну потужність більше ніж втричі та довести обсяг видобутку графіту до 29 тис. т на рік. У 1968 р. графіткомбінат був представлений на ВДНГ у Москві. У 70-і рр. ХХ ст. підприємство виробляло майже 80 % кристалічного графіту СРСР і перетворилося в центр науково-технічного прогресу галузі. Збільшення виробництва графіту супроводжувалось поліпшенням його якості. Одночасно з розвитком графіткомбінату відбувався розвиток села Завалля, якому у 1954 р. надали статус селища міського типу (сmt). 70-80-і рр. ХХ ст. – період розквіту комбінату та сmt. Завалля [6, с. 112].

Однак переломний момент у розвитку графіткомбінату та селища загалом настав у 90-і рр. ХХ ст. З розпадом Радянського Союзу різко знизився попит на заваллівський графіт, як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. Багато споживачів переорієнтувались на дешеву і нижчої якості китайську графітову руду, що відповідно призвело до зменшення випуску вітчизняної продукції, погіршення матеріально-технічної бази комбінату та призупинення соціально-економічного розвитку сmt. Завалля. Але заваллівський графіт за своєю якістю не поступається графітам цейлонських і мадагаскарських родовищ, які вважаються найкращими у світі, і саме цей чинник вплинув на подальшу долю підприємства. Іноземні та вітчизняні інвестори надали кошти для відновлення роботи графіткомбінату, було змонтовано нове обладнання і збільшено випуск продукції. Графіт експортується в країни близького та далекого зарубіжжя. Розвіданих запасів графітової руди вистачить для роботи комбінату більш, ніж на 100 років.

Графіт родовища кристалічний. Розподіл його досить рівномірний, інколи зустрічаються прожилки та гніздоподібні утворення (до 5-10 см.), збагаченні графітом, і його частка складає від 2,01 до 14-16 %, в окремих пробах до 18,86 % [18, с. 49]. Розвідані запаси графіту в родовищі оцінюють у 6,5 млн. т., вміст графіту в руді складає близько 5-7 %. Заваллівський графіткомбінат випускає не лише графіт, а й супутні матеріали: щебінь, камінь, чарнокіти, глини, суглинки, граніт, гранат та інші, зокрема загальні запаси гранату (використовується для виготовлення

абразивів) в родовищі складає 3,4 млн. т., вміст гранату в гнейсах – 10% [7, с. 4].

До складу Заваллівського графітового комбінату входять: кар'єр, збагачувальна фабрика, цехи хімічного збагачення графіту, колоїдно-графітових препаратів і мастильно-охолоджуючих речовин, а також, транспортний, енергетичний, ремонтний цехи та допоміжні служби.

За 80 років від початку добування графіту, а потім і в результаті роботи комбінату здійснюється суттєвий вплив на ландшафтні комплекси: зазнає значних змін рельєф внаслідок гірничо-видобувних робіт (виникнення великих за розміром від'ємних форм рельєфу, здійснюється вивіз і насип пустої породи за межі родовища, що призвело до утворення териконів); відбувається перерозподіл підземного та наземного стоку внаслідок порушення водоносних горизонтів через велику глибину кар'єру; створення шламовідводів та шламопроводів; формування дорожніх ландшафтів; забруднення атмосферного повітря; значних змін зазнають рослинні і тваринні угруповання [16, с. 38].

Внаслідок збагачення руди кількість відходів на добу становить 2,5-3,0 тис. м³ пісків і 12,5-15,0 тис. м³ води, яка містить реагенти (зпінювач, керосин та рідке скло). Така маса відходів вимагає значних площ для створення відстійників і капіталовкладень на очищення води від флотореагентів. Хоча збагачувальна фабрика вже понад 40 років працює за системою зворотного водокористування та за технологіями збагачення графітової руди, які суттєво не впливають на забруднення навколишнього середовища, проте спостерігається помітний вплив на довкілля. Основним викидом в повітря робочої зони підприємства є графітовий пил. З метою зменшення забруднення атмосферного повітря підприємство обладнано 22 газоочищуючими та пиловловлюючими установками. Упродовж 2009 р. на ТОВ «Заваллівський графіт» (з 2011 р. – ПАТ) встановлені аспіраційні системи, що сприяло зменшенню викидів на 3,64-4,25 т/рік. З метою поліпшення мікрокліматичних умов підприємства, на дамбі хвостосховища збагачувальної фабрики висаджено 400 дерев, озеленення території становить 65 %.

Але виробництво переважно має сезонний характер (березень – листопад), що відповідно призводить до недостатнього фінансування і не дозволяє систематично проводити необхідні природоохоронні заходи: не здійснюється рекультивация земель, незавершене будівництво окремих об'єктів, викиди збагачувальної фабрики забруднюють атмосферне повітря, що загалом призводить не лише до зміни ландшафтних комплексів, але й до загострення соціальних проблем у селищі.

Селище Завалля, є типовою територією із рисами старопромислових районів, оскільки для нього характерні особливості депресивних регіонів, а саме: низький рівень використання новітніх технологій; зношеність основних фондів; високий рівень безробіття; низький ступінь інвестиційної активності; високий рівень забруднення навколишнього середовища та інші. Така ситуація в певній мірі вплинула на кількість

населення, яка станом на вересень 2011 р. склала 4902 особи, що на 521 особу менше, ніж у 2000 р. Зменшення населення відбувається внаслідок механічного переміщення та депопуляції. Зниження народжуваності в смт. Заваллі викликане соціально-економічними проблемами та еколого-медичними чинниками (забруднення повітря, води та рослинності в результаті роботи комбінату).

У зв'язку із зменшенням попиту на графітову продукцію та припинення роботи комбінату в селищі спостерігається переорієнтація зайнятості населення, зростаючими темпами розвивається підприємництво.

Як зазначалось, смт. Завалля Кіровоградської області є однією із типових територій старопромислових районів України, тобто суспільно-географічною одиницею із відносно низьким рівнем технологічного розвитку промислового комплексу та надлишком виробничих потужностей, що представлені великими та середніми підприємствами із застарілим обладнанням.

Еволюція старопромислових районів свідчить, що в їх трансформації вирішальну роль відіграє система інвестування, яка, в одному випадку, може привести до інерційного сценарію розвитку, тобто «консервації» технологічної відсталості території, а у іншому – ефективному заміщенню чи, як мінімум, ефективній реструктуризації галузей «старої» індустрії.

Соціальні проблеми в старопромислових регіонах і в економіці перехідного періоду стали проявом протиріччя між інерційністю розміщення матеріальних елементів національного багатства (природних ресурсів, основних виробничих і невиробничих фондів) і зростаючою динамічністю соціально-економічних умов, життєзабезпечення населення. Гострота проблем підсилюється сьогодишньою незбалансованістю ринкових перетворень в різних сферах. Водночас, необхідно зазначити, що саме старопромислові райони і досі лишаються опорними та високорозвиненими серед інших українських регіонів в плані економічних показників, накопиченого потенціалу і володіють неабиякою науково-дослідною і конструкторською базою [2, с. 15].

Їхня інвестиційна привабливість визначається дією системи чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До об'єктивних можна віднести соціально-економічні особливості інвестиційної привабливості [13, с. 54]. Також важливим є врахування суспільно-географічних особливостей самої досліджуваної території – економіко-географічного положення, природно-ресурсного потенціалу, геодемографічного потенціалу, галузевої та територіальної структури господарства. Суб'єктивні чинники безпосередньо пов'язані з характером дій місцевої влади спрямованих на створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення іноземних інвестицій в економіку регіону. Головним завданням регіональної інвестиційної діяльності є збалансованість дій регіону та інвестора для максимальної ефективності обох сторін. З метою оптимізації сучасного стану селища, Завалля також доцільно віднести до

Гайворонсько-Бершадського рекреаційного району, де зосереджено історичні, археологічні, соціально-економічні та унікальні природні утворення, які є важливим чинником туристичної привабливості території [17, с. 38].

На території досліджуваного промислового пункту Завалля доцільним, на нашу думку, буде впровадження індустріального туризму, що дозволить по новому оцінювати перспективи селища. Індустріальний туризм можна визначити як вид активного туризму, зосередженого в промислових районах, що має на меті споглядання індустріальних ландшафтів, ознайомлення з витворами індустріальної архітектури, відвідування як функціонуючих, так і непрацюючих виробничих підприємств з метою задоволення пізнавальних, професійних, ділових інтересів.

Висновки. На нашу думку, одним із шляхів стабілізації та поліпшення ситуації в Заваллі є використання місцевих рекреаційних ресурсів, комбінація яких вдало поєднана на території селища та прилеглих територіях, але комплекси рекреаційних можливостей розташовуються нерівномірно і якість їх нерівноцінна. Однак у створенні та благоустрої рекреаційних зон селища виникає ще багато проблемних питань, а саме: забруднення води та прибережної смуги, зменшення площ можливих пляжів, вирубування лісів та інші. Тому в подальшому доцільно здійснити ряд науково-практичних заходів, розвивати соціальну інфраструктуру та забезпечувати доступність до базових соціальних послуг, проводити політику підтримки сімей, материнства та дитинства, здійснювати заходи щодо охорони, відновлення та реставрація культурно-історичної спадщини селища, залучати інвестиційні кошти, розширювати системи закладів обслуговування, досягнути екологічної безпеки за умов зменшення різного роду викидів та ін.

З метою забезпечення сталого економічного розвитку селища Завалля необхідно провести ряд заходів: забезпечення державної підтримки розвитку промисловості, удосконалення матеріально-технічної бази промисловості в селищі, здійснення заходів щодо охорони навколишнього середовища, залучення інвестиційних коштів, збереження чистоти довкілля та охорона рекреаційних ресурсів, розширення системи закладів обслуговування, розробка спеціальних програм для інвалідів та малозабезпечених верств населення, формування сучасної інформаційно-рекламної служби.

Отже, старопромислові райони мають ряд проблем, основна з яких – незбалансованість розвитку окремих сфер життєзабезпечення. Гострота проблем підсилюється сьогоdnішньою незавершеністю ринкових перетворень в різних сферах. Селище Завалля Кіровоградської області є типовою територією старопромислових районів, оскільки для нього характерні особливості депресивних регіонів, а саме: низький рівень використання новітніх технологій; великий рівень зношеності основних

фондів; високий рівень безробіття; низький ступінь інвестиційної активності.

Використані джерела:

1. Веселовська О. Є. Проблеми стратегічного планування інвестиційного розвитку старопромислових регіонів / О. Є. Веселовська // Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку в Україні: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. У трьох частинах. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – Ч. 3. – С. 87–90.
2. Гукалова І. В. Старопромислові регіони: підходи до визначення і проблеми розвитку в контексті якості життя населення / І. В. Гукалова. – Суспільно-, фізико-географічні та геоecологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук. - практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011р., м. Луганськ) / відп. ред. І. Г. Мельник. – Луганськ : Вид – во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.
3. Денисик Г. І. Старопромислові райони – провісники формування антропогенної ландшафтної сфери землі / Г. І. Денисик. – Суспільно-, фізико-географічні та геоecологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011р., м. Луганськ) / відп. ред. І. Г. Мельник. – Луганськ : Вид – во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.
4. Денисик Г. І. Міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» Правобережної України / Г. І. Денисик, О. І. Ситник. – Вінниця : ПП «ТД Едельвейс і К», 2012, - 217 с. : іл.
5. Дериземля Н. О. Географічні умови формування Гайворонсько-Бершадського рекреаційного району / Н. О. Дериземля, О. І. Ситник // Природничі науки і освіта: збірник наукових праць природничо-географічного факультету. – Умань: Видавець «Сочінський», 2011. – 168 с.
6. Дериземля Н. О. Оцінка рівня соціально-економічного розвитку смт. Завалля Гайворонського району Кіровоградської області / О. І. Ситник, Н. О. Дериземля // Суспільно-, фізико-географічні та геоecологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011р., м. Луганськ) / відп. ред. І. Г. Мельник. – Луганськ : Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.
7. Завальевский графит. – К.: пр-кт Космонавта Комарова 40А, 2008. – 6 с.
8. Заставний Ф. Д. Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми / Ф. Д. Заставний // Регіональна економіка. – 2005. – №1. – С. 76–89.
9. Килимчук А. Ю. Туристично-екскурсійний потенціал старопромислових регіонів (на прикладі Кривбасу) // Матеріали Третьої Міжн. наук. конф. «Теоретичні, регіональні, прикладні напрямки розвитку антропогенної географії та геології» // А. Ю. Килимчук – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. – 308 с.
10. Кузик Б. М. Кіровоградщина : історія та сучасність центру України / Б. М. Кузик, В. В. Білошапка. - В 2Т.- Д.: АРТ - ПРЕС, 2005.-Т.1.- 496 с.
11. Лазарева Т. С. Теоретичні аспекти управління старопромисловим регіоном / Т. С. Лазарева // Наукові праці ДонТУ. Серія: економічна. – Вип. 39-2. – 2011. – с. 186-191.
12. Мельник І. Г. Старопромислові райони: типологічні риси і класифікація / І. Г. Мельник. – Суспільно-, фізико-географічні та геоecологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук. – практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011р., м. Луганськ) / відп. ред. І. Г. Мельник. – Луганськ : Вид – во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.
13. Музиченко А. С. Інвестиційна діяльність в Україні : навч. посібник / А. С. Музиченко. – К. : Кондор, 2000. – 406 с.
14. Пацюк В. С. Потенціал промислових регіонів України щодо розвитку індустріального туризму / В. С. Пацюк // Туризм як фактор розвитку регіону. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця, 2011. – 195 с.
15. Підгрушний Г. П. Промисловість як визначальний чинник людського розвитку / Г. П. Підгрушний // Український географічний журнал. – 2005. - № 4. С. 30-37.

16. Ситник О. І. Заваллівський графітовий комбінат – невід’ємна складова антропогенних ландшафтів Правобережної України / О. І. Ситник, Н. О. Дериземля // Матер. Між нар. наук.-практ. конф. «Індустріальні засади вирішення регіональних проблем» . – Кам’янець-Подільський, 2010.– с.36-38.
17. Ситник О. І. Рекреаційний потенціал природних та історико-культурних ресурсів Гайворонсько-Бершадського рекреаційного регіону / О. І. Ситник, Н. О. Дериземля // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Вінниця, 2011. – Вип. 23. – С. 37-43.
18. Янчичер Н.Н. Выписка из отчета «О детальной разведке Завальевского месторождения графита в Гайворонском районе Кировоградской области УССР за 1971-1982 гг. с подсчетом запасов в 20 томах ». / И.Ф. Муштенко, Н.Н. Янчичер. - Кировоград: Райтипография. 1984. 243 с.

УДК 911.3

Мезенцева Н.І., Базар Д.С.

РИНОК ПРАЦІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано рівні зайнятості та безробіття на ринку праці Тернопільської області. Визначено чинники формування кон’юнктури на ринку праці регіону. Виділено групи локальних ринків праці за рівнем напруженості. Розкрито проблеми функціонування ринку праці Тернопільської області.

Ключові слова: ринок праці, регіон, зайнятість, безробіття, локальні ринки праці.

Дана характеристика уровней занятости и безработицы на рынке труда Тернопольской области. Определены факторы формирования конъюнктуры на рынке труда региона. Выделены группы локальных рынков труда по уровню напряженности. Раскрыты проблемы функционирования рынка труда Тернопольской области.

Ключевые слова: рынок труда, регион, занятость, безработица, локальные рынки труда.

The levels of employment and unemployment at the labor market of Ternopil region are characterized. The factors of the regional labor market conjuncture are determined. Groups of local labor markets in terms of intensity are distinguished. Problems in the functioning of the labor market of Ternopil region are exposed.

Key words: labor market, region, employment, unemployment, local labor market.

Вступ. Постановка проблеми. Дослідження регіональних ринків праці важливе з точки зору формування ефективної і дієвої політики зайнятості. Його актуальність полягає не лише у вивченні сучасних рис ринку праці Тернопільської області, але і в оптимізації його функціонування, поліпшенні умов працевлаштування, підвищенні рівня оплати праці та скороченні рівня безробіття населення. Оптимізація ринку праці Тернопільської області повинна бути спрямована, насамперед, на забезпечення робочими місцями населення не лише міст, а й сільської місцевості, стимулювання економічної активності населення, підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня трудових ресурсів потенціалу, тобто, стати вагомим чинником соціально-економічного зростання та підвищення конкурентної здатності регіону.